

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ÜSKÜP’TE İMAR FAALİYETLERİ*

Mucize Ünlü**

Özet

II. Abdülhamit devri Osmanlı Devleti’nde yoğun imar faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. Kısıtlı bütçe imkânlarıyla idarî, sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikte çok sayıda yapılar inşa edilerek ülke bayındır hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu faaliyetler Balkanlarda önemli bir yer tutan, ilk çağlardan itibaren çeşitli devletlere merkezlik yapmış olan, Abdülhamit döneminde ise bir vilayet merkezi konumunda bulunan Üsküp’te de gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede çok sayıda resmî ya da sivil binalar inşa edilmiş, harap olanlar onarılmış, inşa ve tamiri gerçekleştirilen yol, kemer ve köprülerle bölgenin kalkınmasına hizmet edilmeye çalışılmıştır. İmar çalışmalarında vakfa bağlı olan binaların inşa ve tamir masrafları büyük oranda vakıf yönetimleri tarafından finanse edilirken vakfı olmayanların masrafları genellikle bölge insanının yardımlarıyla karşılanmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Üsküp, inşa, tamirat, vakıf.

* Bu çalışma *Balkanlarda İslam Medeniyeti Dördüncü Uluslararası Kongresi (Üsküp, Makedonya)*’nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Samsun/TÜRKİYE.

Abstract

Development of Skopje During the Period of Abdulhamid II

During the period of Abdulhamid II the development of construction activities had been strong in the Ottoman State. In spite of the limited budget many administrative, social, cultural and economic buildings had been constructed during these years to try to develop the country. These kind of activities had been in Skopje, which had been always an important city of the Balkans and was the vilayet center during the era of Abdulhamid II. Further to develop this region many official and civil buildings, roads, aqueducts and bridges had been constructed and restored. The charges of the buildings which had belonged to wakfs were covered by wakfs' budget but the others were usually paid by the local population.

Key Words: Abdulhamid II, Skopje, building, reparation, wakf.

Giriş

Üsküp, Balkan yarımadasının tam ortasında olup bölgenin siyasî, iktisadî ve kültürel hayatında her devirde önemli yer tutmuştur. Romalılar zamanında Dardania eyaletinin başşehri olan Üsküp, Bizans'ın da önemli bir askerî, idarî ve iktisadî merkezi haline gelmiştir. 1282 yılında Sırp Devleti hâkimiyetine girdikten sonra 110 yıl bu devletin payitahtı olmuştur. Yıldırım Bayezit döneminde Osmanlı hâkimiyetine alınmış ve XV. yüzyıl ortalarında bölgenin idarî merkezi haline gelmiştir¹. 1463'ten sonra Paşa sancağına bağlı bir "kaza"ya dönüştürülmüş, 1550'de de sancak statüsüne kavuşmuştur².

Tanzimat sonrası dönemde eyalet statüsünde olan Üsküp, 1869 yılında Prizren vilayetine bağlı bir sancak konumundadır. Manastır'ın vilayet olarak düzenlenmesinden sonra bu vilayete bağlanmıştır³. 1875-76 yıllarında Manastır vilayetine bağlı Üsküp sancağı; merkez

¹ Nazif Hoca, "Üsküb", *İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1993, s. 122-123.

² Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 16. Üsküp kazası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995.

³ Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Basılmamış Yüksek Tezi, Samsun 1996, s. 78-80; Rızaj Skender, "Kosova Vilayeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ankara: 25-29 Eylül 1970), Ankara, 1973, s. 668.

kaza Üsküp, Kumanova, İştîp, Palanka, Radovişte, Koçana ve Kratova olmak üzere yedi kazayı havidir⁴. 1877 yılında Kosova vilayeti kurulunca Üsküp sancağı bu vilayete dâhil edilmiştir⁵. 1888 yılında ise Kosova vilayetinin merkezi yapılmıştır. Üsküp, Sırbistan ve civar bölgelere giden demiryollarının birleşme noktasında olduğundan Avrupa'ya gidip gelenler genellikle burada kalmakta, konsolosluklar ve askerî daireler burada bulunmaktadır. Bu hususiyetleri vilayet merkezi yapılmasında etkili olmuştur. Üsküp'ün vilayet merkezi yapılması sürecinde Kosova valisi, vilayetin merkezinde olan, haberleşme, ulaşım ve sağlık hizmetleri bakımından kolaylık sağlayabilecek konumda bulunan ve hududa yakın olmayan bu kasabanın merkez olabilecek ideal bir yer olduğunu ifade etmiştir⁶. Kaldı ki ticaret, ziraat ve bayındırlık bakımından Rumeli şehirlerinin önde gelenlerinden biri olan Üsküp, daha önceki yıllarda da uzun süre eyalet merkezliği yapmıştır. Selanik, Kosova ve Arnavutluk arasında stratejik bir mevkide olup coğrafyası sebebiyle önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir⁷.

Balkan coğrafyasında önemli bir yer tutan Üsküp, II. Abdülhamit döneminde imparatorluk genelinde yoğun bir şekilde yürütülen imar faaliyetlerinden önemli ölçüde istifade etmiştir. Sultan II. Abdülhamit'in Balkanlara verdiği önem ve izlediği Balkan politikasının yanı sıra Üsküp'ün vilayet merkezi olması ve bölgede stratejik bir konuma sahip bulunması bu faaliyetlerden öncelikli olarak yararlanmasında kuşkusuz etkili olmuştur. Bu bildiride, II. Abdülhamit dönemindeki imar faaliyetlerinin Üsküp şehri ve çevresindeki yansımaları, inşa ya da tamirâtı yapılan yapılardan örnekler verilerek değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İdarî Yapılar

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar devlet yönetimi ordu ve adliye olmak üzere iki kuruma dayanmaktaydı. Tanzimat'la birlikte üçüncü bir kurum olarak "mülkî yönetim" oluşturulmuş⁸, devlet yönetiminde sivil bürokrasi ağırlık kazanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci

⁴ *Manastır Vilayeti Salnamesi*, H.1292, s. 49 vd.

⁵ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, H.1293/ M.1877, Haz: Hakkı Tarık Us, II, İstanbul 1954, s. 15.

⁶ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 34-35.

⁷ *Kosova Vilayeti Salnamesi*, H. 1314, s. 178-179.

⁸ Musa Çadırcı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1985, s. 230.

yarısında yönetim yapısında ortaya çıkan değişimle birlikte kentlerin mekânsal yapılarında da yeni öğeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri “yönetici merkez” olgusudur ve yönetici merkezin odak noktası hükümet konağıdır⁹. Diğer bir ifade ile II. Mahmut döneminde merkeziyetçi örgütlenme girişimleriyle başlayan, Tanzimat’la hızlanan yönetim organlarının kuruluşu devlet dairesi denen yapılara ihtiyaç doğurmuştur. Öncelikli devlet dairesi hükümet konağıdır ve daha sonra buna adliye, telgrafhane, karakol gibi binalar eklenmiştir¹⁰.

Bu yapısal değişim Üsküp’te de kendini göstermiştir. Bu çerçevede açılan Üsküp hükümet konağının tamir ve yenilenmesi için birçok kez girişimde bulunulmuştur. 1889 yılı sonlarındaki tamiratta hükümet konağı ile hapishanesindeki suyollarının tamiri gerçekleştirilmiştir. Ancak tamirat için satın alınan malzemelerin bedeli olan 1.502 kuruşun ödenmesi konusunda sıkıntı yaşanmıştır¹¹. Bunun üzerine vilayet idare meclisi halkın yardımlarıyla inşasına başlanılan hükümet konağı için en azından Avrupa’dan getirilen demir eşyanın gümrükten meccanen geçirilmesi yönünde girişimde bulunulmuştur¹². Tamirat sürecinde hükümet konağının inşasında yardım ve hizmetleri görülenlerin taltifi için irade çıkmıştır¹³. 1906 yılının ilk aylarındaki tadilatla ise mevcut memurlar için yeterli olmayan hükümet binasının genişletilmesi ve aynı anda yıkılmak üzere olan adliye dairesinin yenilenerek tamir ve inşasına ihtiyaç gösterilmiştir. Yapılan keşif sonucunda bu düzenlemenin 501.526 kuruşu gerektireceği tespit edilmiştir. Vilayetin onaylanmış olan bütçesine akçe zammı imkânsız olduğundan ve bütçe haricinde karşılıksız sarfiyatta bulunmak da men edildiğinden bu meblağ nezaretlere paylaştırılmış ve ilgili nezaretlere hisselerine düşen meblağı ödemeleri bildirilmiştir¹⁴.

⁹ Sevim Aktüre, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 895-896.

¹⁰ Afife Batur, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, s. 1056.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), Nr. 1642/5, 1665/121, (15 Safer 1307/ 10 Kasım 1889).

¹² BOA, DH.MKT., Nr. 1633/140, (3 Zilkade 1306/ 1 Temmuz 1889).

¹³ BOA, Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.), Nr. 35/98, (9 Safer 1306/ 15 Ekim 1888).

¹⁴ Hükümet konağının genişletilmesi ve adliye dairesinin yenilenmesi için gereken masrafın nezaretlere dağılımı şu şekildedir: Adliye Nezareti: 343.834, Nafia Nezareti: 42.045, Maarif Nezareti: 25.436, Maliye Nezareti: 25.166, Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti: 18.554, Evkaf Nezareti: 15.901, Defter-i Hakanî: 15.886, Dâhiliye

Üsküp'te tamirat gören bir diğer idarî yapı hapishane binasıdır. XV-XVI. yüzyıllara ait Müezzîn Hoca Musluhiddin Vakfı'ndan olan Kurşunlu Han 1878 yılından sonra hapishane olarak kullanılmıştır¹⁵. 1889 yılında hapishanenin suyollarının tamirinden sonra 1897 yılı ortalarında binanın tamirine tekrar ihtiyaç gösterilmiş ve bu defaki tamirat masraflarının Kurşunlu Han'ın kira bedeli olarak vakfın mal sandığında bulunan meblağdan karşılanmasına dair irade çıkmıştır¹⁶. Hapishane binasının tamiri, masraflarının karşılanması ve tamirat için Avrupa'dan sipariş edilen malzemelerin gümrüksüz geçişine dair talepler bundan sonraki yıllarda da devam etmiştir¹⁷.

1891 yılının ilk aylarında Üsküp'te yeni bir Telgraf ve Posta Merkezi inşasına ihtiyaç gösterilmiştir. Mevcut bina tamir edilemeyecek derecede harap ve dar olduğundan yıkılarak yeniden inşası talep edilmiştir. Yapılan keşif bu inşaat için 102 bin kuruş sarf etmek gerekeceğini göstermiştir. Bu meblağın 32 bin kuruşunun bölge halkı tarafından karşılanacağı taahhüt edilmiştir. 20 bin kuruş enkaz bedeli de düşürüldükten sonra kalan 50 bin kuruşun ilgili kalemde ödenmesi için irade çıkmıştır. Ancak daha sonraki yıllarda bu konudaki yazışmalarda aynı şekilde tamir gerekçesi ve rakamlardan bahsedilmesi inşaatın öngörüldüğü şekilde gerçekleştirilmediğini göstermektedir¹⁸. 1898 yılı başında telgraf ve posta merkezinin yıkılarak yeniden inşa edilmesi ve bunun bedeli olan 102 bin kuruştan açık kalan 50 bin kuruşun nezaretçe karşılanması yönünde tekrar irade çıkmıştır¹⁹. Bunun üzerine inşaata başlanmış ancak inşaat masraflarının karşılanması konusunda sıkıntı devam etmiştir. Çünkü ticaretin durgunluğu ve daha öncelikli ödemelerinin ortaya çıkması sebebiyle bölge halkından taahhüt ettikleri 32 bin kuruş tamamen

Nezaretî: 14.702 kuruş. (BOA, DH.MKT., Nr. 1066/77, (14 Safer 1324/ 8 Nisan 1906); İrade Evkaf (İ.EV.), Nr. 43/1325.S.04, (4 Safer 1325/ 19 Mart 1907)).

¹⁵ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 126.

¹⁶ BOA, Babialî Evrak Odası (BEO.), Nr. 973/ 72904, (27 Muharrem 1315/ 27 Haziran 1897).

¹⁷ BOA, BEO., Nr. 1487/111492, (17 Muharrem 1318/ 16 Mayıs 1900); BEO., Nr. 2124/159265, (1 Cemazilevvel 1321/ 26 Temmuz 1903); BEO, Nr. 1510/113189, (28 Safer 1318/ 26 Haziran 1900).

¹⁸ BOA, BEO., Nr. 1066/79933, (9 Ramazan 1315/ 31 Ocak 1891); Şura-yı Devlet (ŞD.), Nr. 1122/14, (14 Cemazilahir 1315/ 14 Kasım 1897); DH.MKT., Nr. 1809/118, (7 Receb 1308/ 16 Şubat 1891).

¹⁹ BOA, İradeTelgraf ve Posta (İ.PT.), Nr. 8/1315.Ş.02, (9 Şaban 1315/ 2 Ocak 1898).

tahsil edilememiştir²⁰. 1891 yılında yapımına karar verilen telgrafhane binası ancak 1899 yılında inşa edilebilmiştir²¹.

İdarî yapılar kapsamında ele alınabilecek bir diğer bina, inşası için 1897 yılı başlarında irade çıkan evrak mahzenidir. Vilayet merkezi Üsküp'e taşındıktan sonra mevcut evrak mahzeni artan resmî evraklar için yetersiz kaldığından bu mahzenin bitişiğinde bulunan vakıf arsası üzerine yeni bir mahzen inşasına karar verilmiştir²².

Askerî Yapılar

Üsküp'te bu dönemde yeniden inşa edilen cephanelik ve karakollar, tamiri için girişimde bulunulan kale ve askerler için yapılan hastane, askerî mahiyetteki yapılara örnek olarak verilebilir.

Üsküp mevkiinin sevkulceyş açısından önemi bilindiğinden 1890 yılı sonlarında burada dört cephanelik ve bunların muhafazası için iki karakol inşası gerekli görülmüştür. Yapılan keşif sonunda söz konusu inşaatın 344.804 kuruşa mal olacağı anlaşılmıştır. Bu meblağın Üçüncü Ordu'nun bütçesinden karşılanması yönünde irade çıkmıştır²³. 1899 yılında Üsküp'teki cephaneliklerin yetersiz olduğu gerekçesiyle tekrar yeni cephanelikler inşasına ihtiyaç gösterilmiştir. Buraya gönderilen silahlar, mavzer ve mühimmat Vardar Nehri yakınında rutubetli bir mahalde tutulduğundan ve bunun mahzurlu olabileceği düşünüldüğünden biri Nehazi Baba, diğeri Vodine taraflarında olmak üzere 149.250 kuruş sarf edilerek iki cephanelik inşası için irade çıkmıştır²⁴.

1891 yılı başında Üsküp karakolhanesinde geniş çaplı bir tadilat gerçekleştirilmiştir. Yeni düzenlemeye göre üst kat tamir edilerek zaptiye askerlerinin ikametine, alt kat süvari hayvanlarına, süvari koğuşu dört odaya ayrılarak alay heyetine tahsis edilecek, piyade

²⁰ BOA, ŞD., Nr. 1130/3, (4 Zilkade 1316/ 16 Mart 1899); BEO, Nr. 1327/99458; İ.PT., Nr. 10/1317.S.03, (6 Safer 1317/ 14 Haziran 1899); DH.MKT., Nr. 2193/100, (15 Zilhicce 1316/ 25 Nisan 1889).

²¹ Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 298.

²² BOA, BEO., Nr. 794/59494, (26 Zilhicce 1314/ 28 Mayıs 1897).

²³ BOA, İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.), Nr. 116/ 4999, (11 Cemazilevvel 1308/ 23 Aralık 1890).

²⁴ BOA, İrade Hususi (İ.HUS.), Nr. 77/1317.Ca.37, (13 Cemazilevvel 1317/ 19 Eylül 1899).

koşuşu iki odaya ayrılarak alay ve tabur için depo tahsis edilecektir²⁵. 1897 yılının ilk aylarında ise Belediye Köprüsü ve Bacdarhane mevkiindeki yıkılmaya yüz tutmuş karakollar ile Kaplan Karakolu'nun yeniden inşası kararı alınmış ve bunun için irade çıkmıştır²⁶. 1900'lü yıllarda yeni karakollar inşa etme girişimleri sürmüştür. Önemi bilinen Kırçova-Üsküp yolunun muhafazası için 7 bin kuruş sarf edilerek acilen bir karakol inşası Manastır vilayetince gündeme getirilmiştir. Ancak bu karakol kış sebebiyle planlandığı zamanda inşa edilememiştir. Bunların yanı sıra yine Üsküp'teki Vodine cephaneliklerinin korunması için bir karakol inşası ve Üsküp kazasına bağlı Hüseyin Şah köyündeki karakolun tamirine dair irade çıkmıştır²⁷. Bölge idarecileri Üsküp kasabasında inşa edilmekte olan jandarma karakollarının ihale bedellerinin arttırılması yönünde çeşitli tarihlerde girişimlerde bulunmuşlardır²⁸.

Bu dönemde tamir girişiminde bulunan askerî mahiyetteki yapılardan biri de VI. yüzyıla ait olduğu tahmin edilen ve daha önceleri II. Murat tarafından da tamir ettirilmiş olan Üsküp kalesidir²⁹. Harap vaziyetteki kale duvarlarının birçok yerinden büyük taşlar düşerek tehlike yaratmaktadır. Özellikle kale yakınındaki hastanenin mutfağı ile redif deposu tehlike altındadır. Bu durumda kale ile surların esas şekilleri bozulmadan tamir edilmesi Seraskerlik tarafından bildirilmiş ve mahallî yönetim tarafından kalenin imarına bakılması istenmiştir³⁰.

Üsküp kasabasında, kale içinde³¹ askerler için halkın aynî ve nakdî yardımlarıyla yapımına başlanan 300 yatak kapasiteli hastane yine bu dönemde tamamlanarak hizmete açılmıştır³².

²⁵ BOA, DH.MKT., Nr. 1804/2, (18 Cemazilahir 1308/ 29 Ocak 1891); İrade Dahiliye (İ.DH.), Nr. 1209/94634, (29 Cemazilevvel 1308/ 10 Ocak 1891).

²⁶ BOA, BEO., Nr. 929/ 69674, (26 Şevval 1314/ 30 Mart 1897).

²⁷ BOA, Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.1.MN.), Nr. 103/ 10290, (2 Muharrem 1324/ 26 Şubat 1906); İ.HUS., Nr. 126/1322.Z.69, (24 Zilhicce 1322/ 1 Mart 1905); BEO., Nr. 1999/149904, (17 Zilkade 1320/ 14 Şubat 1903).

²⁸ BOA, Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.1.KV.), Nr. 131/13012, (11 Haziran 1322/ 24 Haziran 1906).

²⁹ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 125.

³⁰ BOA, DH.MKT., Nr. 2520/78, (23 Rebiülahir 1319/ 9 Ağustos 1901).

³¹ Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 41.

³² BOA, Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye (Y.PRK.MYD.), Nr. 3/16, (17 Safer 1301/ 17 Aralık 1883).

Eğitim Kurumları

II. Abdülhamit devrinde, Tanzimat döneminde daha çok merkezle sınırlı kalan eğitim alanındaki gelişmeler, tüm imparatorlukta yaygınlaştırılmıştır. 1869 nizamnamesi uygulamaya geçilmiş, ilk ve ortaöğretim kurumları tüm ülkeyi kaplar hale gelmiştir³³. Tanzimat sonrasında başlayan, Sultan II. Abdülhamit döneminde yoğunlaşan eğitim alanındaki gelişmeler Üsküp'te de görülmüş, bir taraftan eski eğitim kurumları tamir ve tadil edilirken diğer taraftan yeni usul okullar açılmaya çalışılmıştır.

Kosova vilayetinde, 1882 yılından itibaren ibtidaîlere ağırlık verilip sıbyan okulları usul-i cedideye dönüştürülürken en fazla ibtidaînin bulunduğu Üsküp sancağında³⁴ Müslüman köyleri mekteplerinin durumları değerlendirmeye alınmış, Üsküp merkez kazasının elliye aşkın köyünde araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya göre, köylerin çoğunda eskiden beri birer sıbyan mektebi bulunmaktadır. Bunların bir kaçında ücretleri halk tarafından karşılanan muallimler görev yapmaktadır. Kalanında ise muallimlik hizmeti köy imamlarına bırakılmış durumdadır. Bazı köylerde ise hiç mektep yoktur. Araştırma sonucunda bu sorunu çözmek için mümkün olan yerlerde büyük köy mekteplerinin ibtidaîlere dönüştürülmesi, en azından ilk etapta usul-i cedideye yakın ve daimi bir surette bütün köyler Müslüman çocuklarının eğitilmesi ve maarif nimetlerinden faydalanmasının sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine sözü edilen köylerde mevcut mekteplerin açılmasına, harap olanların tamirine ve mektepsiz köylere mektep inşasına başlanmıştır. Bu çerçevede Kosova'ya bir saat mesafedeki Bosnalı muhacirlerin sakin olduğu Hasan Bey köyünde de bir mektep inşasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Yetmiş kadar haneden oluşan bu köyde daha önce padişahın ihsanı ile bir cami yaptırılmıştır. Caminin imamı kendi evinde gönüllü olarak öğrencilerin eğitimi için gayret göstermektedir. Ancak köyün müstakil bir mektebe ihtiyacı vardır. Bu durumda inşaat malzemeleri halk tarafından karşılanmak üzere cami bitişğine bir mektep inşası köy ihtiyar heyeti aracılığıyla merkeze iletilmiş, inşaat masrafı olan 2 bin kuruşun maarif varidatından karşılanması talep edilmiştir. Ancak Kosova maarif komisyonunun bu talebine verilen cevapta, ibtidaî

³³ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, s. 470-471.

³⁴ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti'nin...*, s. 129.

mekteplerinin eskiden beri halkın yardımlarıyla yapıldığı, Maarif Nezareti bütçesinin bu gibi fevkalade masrafları karşılamaya tahammülü olmadığı belirtilerek bu konuda yardımsever halka müracaat edilmesi bildirilmiştir³⁵. Mahallî yöneticiler aynı dönemde Hümaşah Sultan Vakfı'ndan olan ve harap vaziyette bulunan mektebin yıkılarak yeniden inşası için de başvuruda bulunmuşlardır. Kosova maarif müdürü de okulları teftiş ederken bu okulun vaziyetini görmüş ve okulda öğrenci bulunmasının tehlikeli olduğuna dikkat çekmiştir. Yapılan keşif sonunda okulun 44.355 kuruş sarf edilerek yenilenebileceği belirlenmiştir. İnşaatın evkaf muhasebecisi ve vakıf yöneticilerinin nezareti altında ve bölgede erbâb-ı vukuftan oluşturulacak bir komisyon vasıtasıyla yenilenmesi yönünde irade çıkmıştır³⁶.

Üsküp'ün Sultan Murat, Yahya Paşa, İshak Bey, Mustafa Paşa ve Karlı-zade medreseleri gibi bilinen medreselerinden biri olan³⁷ Gazi İsa Bey Medresesi de bu dönemde tadilat gören eğitim kurumlarından biridir. 1904 yılı sonlarında bu medreseye iki oda ve bir gezinti alanı ilave edilmek istenmiştir. İlgili vakfın inşaa masrafını karşılayabileceği anlaşıldığından tasarruf kaidelerine riayet edilmesi ve sağlam bir şekilde vücuda getirilmesine gayret gösterilmesi şartıyla tadilatın gerçekleştirilmesi için irade çıkmıştır³⁸. İki yıl sonra ise aynı medrese ile Gazi İshak Bey Medresesi, masrafları vakıfları tarafından karşılanmak suretiyle tamir ettirilmiştir³⁹.

İnşa edilen ya da tamiri yapılan eğitim kurumlarından belki de en fazla sürüncemede kalanı Üsküp idadî binası olmuştur. Kosova vilayetinde ilk idadî imparatorlukta ilk idadînin açılışından on sekiz yıl sonra 1891 yılında Üsküp İdadîsi adıyla açılmıştır. Bu okulun binası tamamlanıncaya kadar geçici olarak kiralanan bir binada tedrisat yapılması kararlaştırılmıştı⁴⁰. 1896 yılı sonlarında mahallî yöneticiler idadî mektebi olarak kiralanan hanenin hem ihtiyacı karşılamadığını hem de harap bir vaziyette olduğunu dile

³⁵ BOA, Maarif Mektubi (MF.MKT.), Nr. 299/31, (23 Cemazilevvel 1313/ 10 Kasım 1895).

³⁶ BOA, BEO., Nr. 844/63236, (14 Rebiülahir 1314/ 22 Eylül 1896); MF.MKT., Nr. 314/ 22.

³⁷ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 124.

³⁸ BOA, İ.EV., Nr. 37/ 1322.Ş.15, (30 Şaban 1322/ 8 Kasım 1904).

³⁹ BOA, İ.EV., Nr. 42/ 1324.N.19, (14 Ramazan 1324/ 1 Kasım 1906); ŞD., Nr. 176/29, (12 Rebiülahir 1325/ 25 Mayıs 1907).

⁴⁰ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338, s. 265.

getirmişlerdir. Yeni bir bina inşa etmek için 665.653 kuruş sarf etmek gerektiği tespit edilmiştir. Vilayet yönetimi bu meblağın vilayetten merkeze gönderilmekte olan paradan karşılanmasını talep etmiştir. Ancak bu para silah ve harp mühimmatı bedeli olarak maarif hissesinden hazineye gönderilen meblağ olduğundan hükümet inşa masraflarının buradan karşılanmasını uygun görmemiş, masrafın daha önceki yıllara ait inşaat tertibinden karşılanması yönünde irade çıkmıştır⁴¹. Bunun üzerine İnşaata başlanmış fakat inşaat masraflarının karşılanması uzun süre problem olmaya devam etmiş ve ödenek sıkıntısı sebebiyle inşaatın tatili söz konusu olmuştur. Oysa Kosova vilayetinin hususiyeti eğitim konusuna öncelik verilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu vilayeti mektepler açarak ve eğitimi geliştirerek ıslah etmekten başka çare görülmemektedir. Vilayet yöneticileri o zamana kadar vilayette bir idadî binasının yapılamamış olmasını bile dikkat çekici bulmaktadırlar. İnşaatın tatil edilmesi halinde maarif hissesi veren halk problem çıkarabilecektir. Bu mektebin hızla tamamlanması Müslüman halk nazarında da önem arz etmektedir. Dolayısıyla tüm bu hususları göz önüne alan vilayet idare meclisi, idadî mektebi binasının bir an önce tamamlanmasının sağlanmasını ısrarla talep etmiştir⁴². Ancak yaklaşık bir yıl sonra Kosova valisinin “*yar ve ağyara karşı*” gayretle sürdürüldüğünü ifade ettiği idadî inşaatı tatil edilmiş, istihkaklarını alamayan işçiler inşaatı terk etmişlerdir⁴³.

Üsküp idadî binasının inşa masraflarının yanı sıra bunun için daha önce Mitroviçe’den satın alınmış olan keresteler için verilmesi gereken orman vergisi de problem olmuştur. Kosova maarif müdürü mirî ormanlarından kesilecek kerestenin vergiden muaf tutulmasını talep etmiştir. Hayli yekûn tutan bu verginin muafiyeti inşaatın devam etmesini kolaylaştıracaktır. Üstelik askerî mektepler ile köy mektepleri bu gibi vergilerden muaftır. Üsküp İdadî Mektebi de resmî yapılardan olduğundan bu muafiyetten yararlanabileceği düşünülmüştür. Fakat Kosova vilayetine mirî ormanlarından köyler halkının evlerinin ihtiyaçları ve inşa edecekleri mabet ve mektepler dışında bedelsiz kereste verilmesinin kanunen mümkün olmadığı cevabı verilmiştir⁴⁴. Köyler halkının ihtiyaçlarını karşılamaları için özel baltalıklar vardır. Bunların mektep, köprü, kemer gibi ihtiyaçları

⁴¹ BOA, BEO., Nr. 880/65987, (1 Receb 1314/ 6 Aralık 1896).

⁴² BOA, BEO., Nr. 1332/ 99857, (1 Cemazilahir 1317/ 7 Ekim 1899).

⁴³ BOA, MF.MKT., Nr. 513/33, (14 Rebiülevvel 1318/ 11 Temmuz 1900).

⁴⁴ BOA, MF.MKT., Nr. 663/ 37, (2 Şaban 1320/ 3 Kasım 1902).

için gerekli olan kerestenin de bedelsiz olarak mirî ormanlarından kesilmesi müsaade dâhilindedir. Ancak hükümet inşa ve idareleri cemaatlara ait mekteplerle vakfı bulunmayan cami ve kiliseler için gerekli olan kerestenin mirî ormanlarından meccanen kesilmesine ruhsat verilmesinin su istimali beraberinde getirip orman gelirlerini sekteye uğratacağını düşünmektedir. Bu sebeple eski uygulamanın devam ettirilmesi uygun görülmüştür⁴⁵.

1903 yılı Mayıs'ında inşası yıllarca sürüncemede kalmış olan Üsküp idadî binasının tamamlanmasını geciktiren sebepler incelemeye alınmıştır. Buna göre, yüksekliği 53, genişliği 43 arşın olmak üzere üç katlı inşa edilecek olan bu binanın 665.653 kuruş sarf edilerek inşası için beş altı yıl önce izin verilmiştir. Ancak binanın temelleri atıldığı sırada bazı değişiklikler yapılmış ve inşaat ilk keşfin hemen hemen iki katı büyüklüğünde bir binaya dönüştürülmek istenmiştir. İnşa masraflarının 1.328.732 kuruşa çıkarılması için başvuruda bulunulmuştur. Fakat Maarif Nezareti bu meblağı fazla bulmuş, 977.059 kuruş sarf edilerek iki katla yetinilmesini bildirmiştir. Ancak dönemin valisi Hafız Paşa bölgenin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçlarını dikkate alarak iki katın yeterli olmayacağını belirtmiş ve inşaatın üç kat olarak yapımına devam edilmesi yönünde emir vermiştir⁴⁶. Nihayetinde Üsküp İdadîsi gayet büyük ve sağlam bir şekilde 1904 yılı sonuna doğru tamamlanmıştır. Binanın sigorta ve mefruşatı Osmanlı Sigorta Kumpanyası'nın Üsküp şubesine teklif edilmiştir⁴⁷.

Sultan Abdülhamit döneminde inşa edilen bir diğer eğitim kurumu sanayi mektebidir. Kosova vilayetinde bir sanayi mektebi kurulması için 1895 yılında teşebbüse geçilmiştir. Aynı yıl Islahhane Parkı bitişiğinde Üsküp Sanayi Okulu'nun temeli atılmış ve 1 Eylül 1897'de hizmete sunulmuştur. Üç katlı olan binada dershanelerin yanı sıra atölye, yatakhane, yemekhane, cami, hamam ve vilayet matbaası için bir daire mevcuttur⁴⁸. Bir süre sonra Üsküp Sanayi Mektebi'ne gelir sağlamak üzere Üsküp civarında bulunan ve suyu çeşitli hastalıklara iyi gelen Kaplan Ilıcası'nın civardaki sıcak sularla birleştirilerek havuz, otel gibi çeşitli binalar yapılması söz konusu olmuştur. Osmanlı tebaasından Aleksandr Levni Efendi buraları yıllık

⁴⁵ BOA, DH.MKT., Nr. 731/ 49, (5 Rebiülahir 1321/ 1 Temmuz 1903).

⁴⁶ BOA, Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.I.A.), Nr. 9/803, (1 Rebiülevvel 1321/ 28 Mayıs 1903).

⁴⁷ BOA, MF.MKT., Nr. 924/ 57, (24 Şaban 1322/ 2 Kasım 1904).

⁴⁸ Mucize Ünlü, *Kosova Vilayeti...*, s. 166.

370 Osmanlı lirası karşılığında kiralamak için talip olmuştur. Vilayet idare meclisi vakit geçirmeden inşaatın başlaması yönünde görüş bildirmiştir⁴⁹. Daha sonraki yıllarda vilayet idarecileri Hamidiye Sanayi Mektebi için Orhaniye kazası ormanlarından kesilen odunun orman vergisinden affı için girişimde bulunmuşlardır. Çünkü mektebin gelirleri talebenin zarurî ihtiyaçlarını karşılamak için bile yeterli gelmemektedir. Ancak vilayete bu talebin kanunen uygun olmadığı cevabı verilmiştir⁵⁰.

Dönemin bakış açısı ile ilgili fikir vermesi bakımından Üsküp'te inşa edilen tiyatro binası zikredilmeye değer yapılardan bir diğeridir. Bu binayı ilginç kılan inşası sürecinde ve sonrasında birçok tartışma ve soruşturmayı beraberinde getirmesidir. Hükümetin bu konu ile ilgili soruşturmasına bölgeden verilen cevaba göre, zaman zaman Üsküp'e gelen tiyatro topluluklarını teftiş ve nezaret altında bulundurmak ve bazı ecnebler tarafından tiyatro inşası için yapılan müracaatları sona erdirmek üzere belediye adına bir baraka inşa edilmiş ve müracaat edecek kumpanyalara kiralanması kararı alınmıştır. Fakat o sırada Üsküp'te 90 bin kuruş sarf edilerek bir tiyatro binası inşasına dair irade çıkmıştır. Binanın yapılmasında İngiltere ve İtalya müşavirleri tarafından yapılan tekliflerin etkili olduğunu düşünen Sadaret, Üsküp'ün imar ve tezyinatına hizmet edecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak pek çok şey yapılabilecekken orada bir tiyatro binası için külliyetli miktarda masraf yapılmasını isabetli bulmamıştır. Bu sebeple Rumeli Müfettişliği'nden tiyatro binası inşa etme gerekçeleri ve aynı dönemde yapılan yol, kemer, geçit gibi bayındırlık hizmetlerinin miktarı hakkında ayrıntılı bilgi istemiştir. Müfettişlik'in cevabına göre tiyatronun inşasına vali Şakir Paşa tarafından başlanmış ve eksikler vali Mahmut Şevket Paşa tarafından tamamlanmıştır. Tiyatro binası ile önünde yapılan rıhtım ve çevresinde inşa edilen gazinoya 4 bin lira civarında harcama yapılmıştır. Fakat binalar mükemmel bir şekilde tamamlandığından hemen kiralamak için talip olanlar vardır ve senelik 400 lira kira vermeyi kabul etmektedirler. Dolayısıyla belediye bu sarfiyattan dolayı zarar etmemiştir. Rumeli müfettişi bu bilgilere ek olarak belediyenin yolların genişletilmesi ve düzenlenmesi, gureba hastaneleri ve mektepler inşası konularına da önem verdiğini ve belediye gelirlerinin hakiki ihtiyaçlar için sarfı konusunda da hassasiyet gösterildiğini ifade etmiştir.

⁴⁹ BOA, BEO., Nr. 1122/84115, (19 Cemazilevvel 1315/ 15 Ekim 1897).

⁵⁰ BOA, BEO., Nr. 1501/112510, (8 Safer 1318/ 6 Haziran 1900).

Tepkiler üzerine 20 m. genişliğinde, 37 m. uzunluğunda ve 14,5 m. yüksekliğinde olan bu binanın başka bir binaya çevrilmesi düşünülmüş fakat bu mümkün olmamıştır. Hatta dâhilen uzunluğu fazla olduğundan tiyatro için dahi elverişli olmadığı anlaşılmış ve bina ikiye ayrılarak birisi tiyatroya tahsis edilmiş, diğerinin otel işlevi de görecek bir gazino yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu defa da Vardar Nehri'nin taşması halinde tiyatro binasının tehlikeye düşebileceği endişesi doğmuştur. Çünkü daha önce inşa edilen rıhtımlar şehrin en gözde yeri olmasına rağmen mezbele halinde bulunan bu bölgeye kadar uzatılmamıştır. Bu sebeple tiyatro binasının ön tarafına bir rıhtım inşası ve bu şekilde nehrin fennî usuller dairesinde darlaştırılmasıyla kazanılan araziye bir kiraathane ile gazino inşası uygun görülmüştür. Kiraathane ve gazinolarla beraber 4 bin liraya mal olan tiyatronun belediyeye senelik 487,5 lira varidat getirebileceği hesaplanmıştır.

Bölgeden verilen bu bilgiler hükümet merkezinde değerlendirilmiş ve ikna edici bulunmuştur. Nitekim Üsküp şehri gittikçe gelişmektedir ve tiyatro binası şehrin en işlek ve bilinen yeri olan Taşköprü civarında yapıldığından üç dört yıl sonra iki misli gelir getirebilecektir. Ayrıca bu yapılar şehrin mamuriyetine katkı sağlamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Üsküp'te tamir ve inşaya muhtaç bataklık halinde birçok cadde ve sokak varken belediyenin buraları bırakarak tiyatro inşasına başlaması hükümet merkezinde yine de bir hata olarak değerlendirilmiştir⁵¹.

Dinî Yapılar

II. Abdülhamit döneminde Üsküp'te tamir ya da inşa edilen yapılar arasında çok sayıda dinî nitelikli bina da bulunmaktadır. Üsküp Mevlevihanesi bunlardan biridir. Şehrin merkezinde "Bitpazarı" denilen yerde bulunmaktadır. Binası Rumeli valisi Melek Ahmet Paşa'nın konağı iken 1650 yılında paşanın fermanı doğrultusunda mevlevihaneye dönüştürülmüştür⁵². Zeynelabidin isminde bir hayır sahibi tarafından inşa ettirilmiş olan Mevlevihane sonraları bazı yardımseverlerin desteğiyle mümkün mertebe tamir edilmiştir. Ancak son elli yıldır tamir görmediğinden yıkılmaya yüz tutmuş bir vaziyettedir. Vakıf gelirleri ancak buraya gidip gelen dervişlerin ve postnişinin ölmeyecek kadar yiyip içmesine yetmektedir. Buraya hazineden taamiye olarak aylık 108 kuruş gönderilmekte, bir de

⁵¹ BOA, TFR.1.A., Nr. 32/3187, (28 Zilkade 1324/ 13 Ocak 1907).

⁵² Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 284.

Üsküp'e bağlı İzlokogan köyünde bir miktar arazinin öşrü olan yıllık 700 okka zahire verilmektedir. Mevlevihanenin bu iki kalem dışında geliri yoktur. Dergâhın postnişini Şeyh Ali Efendi tarafından Mayıs 1892'de verilen arzuhalde mevlevihanenin semahanesi ile birlikte tamir ve genişletilmesi ihtiyacı dile getirilmiştir. Yapılan keşif sonunda buranın 54.157 kuruş sarf edilerek tamir ve genişletilmesinin mümkün olacağı tespit edilmiştir. Emsaline bakılarak bu meblağın hazine-i celileden ya da evkaf-ı hümayun hazinesinden karşılanması kararı çıkmıştır⁵³. Yaklaşık on yıl sonra Üsküp Mevlevihanesi'nin onarımı için tekrar başvuruda bulunulmuş, bu gibi mübarek mekânların ihyasının Müslüman halkın aydınlanmasına ve dinî duyguların güçlenmesine katkı sağlayacağına vurgu yapılmıştır. Neticede mevlevihanenin semahanesiyle bazı yerleri yıkılarak yeniden bir semahane, dervişlere ait bir daire ve mutfak inşa edilmiştir⁵⁴.

Bu dönemde Üsküp'te genelde vakıflar bünyesinde olan çok sayıdaki cami, imaret, han, hamam, ambar gibi yapılar da inşa ya da tamir edilmiştir. Bunlardan biri İsa Bey Camii'dir. Kubbesi kurşunla kaplı olan bu cami Üsküp uç beyi İshak Bey'in oğlu İsa Bey tarafından 1475'te yaptırılmıştır⁵⁵. 1895 yılı başında Gazi İsa Bey hayratından bir cami, imareti, ambarı ve müsakkafatından olan çifte hamam mütevellileri tarafından tamir ettirilmiştir. Bu tamiratın masrafı padişah tarafından bağış olarak ihsan edilmiştir⁵⁶. Yine Üsküp kazasına bağlı Hasan Bey köyünde iskân edilen muhacirler için bir cami ve bir mescit inşasına karar verilmiştir. Üsküp sancağı geniş ve verimli arazilere sahip olduğundan Kosova vilayetinin iskâna en elverişli bölgesiydi. Bu sebeple sancağa 1878 yılı sonuna kadar 26 bin muhacir yerleştirilmiştir. Hasan Bey köyü de muhacir yerleştirilen köylerden biridir⁵⁷. Hasan Bey köyüne yapılacak

⁵³ BOA, Y.MTV., Nr. 62/24, (8 Şevval 1309/ 5 Mayıs 1892); TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007, s. 274-275.

⁵⁴ BOA, Y.MTV., Nr. 234/14, (1 Cemazilahir 1320/ 4 Eylül 1902).

⁵⁵ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 126.

⁵⁶ BOA, İ.HUS., Nr. 33/1312.B.39, (9 Receb 1312/ 5 Ocak 1895); BEO., Nr. 547/40999; BEO., Nr. 716/53698, (21 Cemazilahir 1313/ 10 Aralık 1895).

⁵⁷ Nedim İpek, "Üsküp Sancağı'nda Göçmenlerin İskânı", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun, 1993, s. 102-116.

binaların inşa masraflarının iane suretiyle karşılanması kararlaştırılmıştır⁵⁸.

Üsküp'te tamirat gören bir diğer cami Yahya Paşa Camii'dir. Bu cami II. Bayezit'in vezir ve damadı olan Yahya Paşa tarafından 1503'te yaptırılmıştır. Birçok vakıfları olan bu caminin bir de medresesi vardır⁵⁹. İdaresi Ahmet Niyazi Bey uhdesinde olan Yahya Paşa Camii'nin harap olmuş olan son cemaat mahallinin tavanıyla sıvaları 1896 yılında onarılmıştır. Onarım masrafı vakıf yönetimi tarafından karşılanmıştır⁶⁰. XVII. yüzyılda da onarım gören bu caminin 1908 yılında yandığına dair kayıt mevcuttur⁶¹. Benzer şekilde 1548'de Mevlana Muslihuddin bin Abdulgani tarafından yaptırılmış ve 1689'da onarılmış olan⁶² Dükkâncık mevkiinde yıkılmaya yüz tutmuş Müezzîn Hoca Musluhiddin Camii de tamir edilmiş ve tamirat masrafı vakıf hâsılatından karşılanmıştır⁶³.

Doğrudan dinî niteliği olmamakla birlikte Üsküp'te vakıf bünyesinde yer alan bazı han ve hamamlar da bu dönemde tamir görmüştür. Prizren kasabasındaki Kokulu Mehmet Bey Camii müsakkafatından olup Üsküp'te harap vaziyette bulunan Zaviye Hanı bunlardan biridir. Yıkılarak yeniden inşa edilmiş ve inşa masrafı vakıf varidatından karşılanmıştır⁶⁴. Üsküp'teki mirî hamam da bu dönemde birçok kez tamir görmüştür. 1883 ve 1886 yıllarındaki tamirden sonra 1890 yılında hamamın suyolları ve binasının tamire muhtaç olduğu belirtilmiş ve tamiratın ertelenmesinin hamamın iradını sekteye uğratacağı ifade edilmiştir. Bu husus da dikkate alınarak tamirat masrafının içinde bulunulan yılın tamirat ve inşaat tahsisatından karşılanması kaydıyla inşasına dair irade çıkmıştır⁶⁵.

⁵⁸ BOA, DH.MKT., Nr. 1942/83, (26 Ramazan 1309/ 24 Nisan 1892); DH.MKT., Nr. 1973/84, (24 Zilhicce 1309/ 19 Temmuz 1892); DH.MKT., Nr. 2037/40; DH.MKT., Nr. 2025/23, (11 Cemazilevvel 1310/ 1 Aralık 1892).

⁵⁹ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 126.

⁶⁰ BOA, İ.EV., Nr. 14/1314.S.07, (3 Safer 1314/ 14 Temmuz 1896).

⁶¹ Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 90-91.

⁶² Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 189.

⁶³ BOA, İ.EV., Nr. 35/1321.Z.13, (28 Zilhicce 1321/ 15 Mart 1904).

⁶⁴ BOA, İ.EV., Nr. 39/1324.S.09, (10 Safer 1324/ 4 Nisan 1906).

⁶⁵ BOA, ŞD., Nr. 289/50, (28 Rebiülahir 1300/ 8 Mart 1883); ŞD., Nr. 311/19, (20 Şevval 1303/ 22 Temmuz 1886); İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.), Nr. 104/6203, (5 Cemazilevvel 1308/17 Aralık 1890).

Yol ve Köprüler

İmar faaliyetleri kapsamında yolların yapımı ayrı bir önem arz etmektedir. Bu önemin farkında olan bölge yöneticileri hükümete Selanik-Manastır-Ohri-İsteroğa-Debre-Gostivar-Kalkandelen-Prizren-Yakova-İpek-Mitroviçe-Üsküp havalisinde bulunan mümbit ve mahsuldar arazinin yolların yokluğu veya eksikliği sebebiyle ekilemediğini ifade etmişlerdir. Bu beyanlar üzerine yapılmamış veya eksik olduğu belirtilen yolların bir an önce yapılması yönünde irade çıkmıştır. Esasen bir ziraat ülkesi olan Osmanlı Devleti'nin her bakımdan imarının temin edilmesi padişahın da öncelikleri arasındadır. Konunun önem ve aciliyetine dair ısrarların da etkisiyle Ticaret ve Nafia Nezareti konuyu ele almış ve hazırladığı raporda Selanik, Manastır, Kosova vilayetleri dâhilinde inşası gerekli yollardan 2.309 kilometresinin inşa edildiğini, 1.158 kilometre yolun ise önemlerine göre sırayla inşa edileceğini belirtmiştir. Yolların, geçitlerin, kemerlerin, köprülerin inşaatı kanun gereği bedenen veya bedelen nüfus-i mükellefeye aitti. Zikredilen yerlerin bazılarında kanun tam anlamıyla icra edilemediğinden inşa edilecek yolların mahalleriyle bağlantı kurularak yapımının sağlanması bölge yöneticilerine tebliğ edilmiştir⁶⁶.

Sultan II. Abdülhamit döneminde bölgede demiryolları ile ilgili de bazı çalışmalar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Rumeli toprakları üzerinde yapılan ilk demiryolu imtiyazı 1857'de Köstence-Çernova hattı için verildikten sonra 1871-72'de Selanik-Üsküp, Üsküp-Mitroviçe demiryollarının çalışmaları başlamıştır⁶⁷. 1885-88 arasında Üsküp-Sırp hududu arasındaki demiryolu yapılmıştır⁶⁸. 1904 yılı sonunda ise Üsküp'te bir tramvay hattı inşası gündeme gelmiştir. Selanik'te oturan Memduh Bey söz konusu hat için imtiyaz talep etmiştir. Bu teşebbüs, bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle olumlu karşılanmıştır. Söz konusu hat iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım, Üsküp'te şimendifer mevkiinden başlayarak Serava Nehri'nin belediyece kapatılmış olan kısmının sonuna kadar tahminen 2,5 km.lik bir mecburî hattır. İkinci kısım ise, sanayi mektebi meydanının uygun görülecek noktasından başlayarak şimendifer mevkiinden Serava Nehri'ne giden yolu keserek dakik

⁶⁶ BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ.TNF.), Nr. 9/1318.R.03, (9 Rebiülahir 1318/ 5 Ağustos 1900).

⁶⁷ Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, İstanbul, 1993, s. 39, 72-73.

⁶⁸ Donald Quataert, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, s. 1633.

fabrikasına kadar tahminen 2.5 km. uzunluğunda ihtiyarî hattır. Memduh Bey'e bu hattın inşası imtiyazı verilmesi uygun görülmüştür⁶⁹.

Yollar kadar köprüler de bölgenin gelişimi için önem arz ettiğinden Tanzimat'tan sonra bu konuda yoğun faaliyet içerisine girilmiştir. Memleketin imarı için gerekli araştırmaları yapmak üzere Tanzimat dairesi dâhilinde olan yerlere imar meclisleri gönderilmiş, incelemeler yapılmıştır. Bu çerçevede yapılması önemli ve zorunlu görülen köprü ve kaldırım gibi yapıların inşasının geriye bırakılmadan sağlanması istenmiştir. Aksi halde gecikme daha fazla masraf ve müşkülata sebep olabilecektir. Bu çerçevede yapılan tespitler sonucunda Kırçova kazası ile Gostivar nahiyesi caddelerinde birer köprü inşası, Üsküp caddesindeki köprü ve kaldırımaların tamiri, Palanka kazası dâhilindeki üç köprünün tamiri, Koçana kazasında bir ahşap köprü inşası ve Kratova kazasında Hamam köprüsü ile Gabraş köprülerinin tamirine ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. Yine Üsküp eyaleti dâhilindeki Kumanova kazasına iki saat mesafedeki Bucak Deresi kıyın taşarak Üsküp caddesini bozduğundan burada yeniden bir ahşap köprünün inşası için irade çıkmıştır⁷⁰. Üsküp kazasında II. Abdülhamit döneminde tamiri yapılan köprülerden biri de Fatih Sultan Mehmet köprüsüdür. Üsküp'ü batıdan doğuya ortadan ikiye ayıran Vardar Nehri üzerindeki bu köprü 1888, 1897, 1905 ve 1909 yıllarında olmak üzere birçok kez tamir görmüştür⁷¹. Tamiri gerçekleştirilen bir diğer köprü ise sel suyundan yıkılan Kaplan köprüsüdür. Köprülerin inşa ve onarımında inşaatın sağlamlığına dikkat edilmesi, tasarruf kaidelerine riayet edilmesi, keşif tutarının aşılması ve fiilî yardımlarına müracaat edilecek halka baskı yapılmaması gibi hususlara vurgu yapılmıştır⁷².

Ekonomik Nitelikli Yapılar

XX. yüzyılın başında Üsküp'te üç un fabrikası, bir bira ve buz fabrikası bulunmaktadır. 1908 yılında ayrıca birer deri, tütün ve tuğla fabrikası işletilmeye başlanmıştır⁷³. Bunlardan Kirişhane

⁶⁹ BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı (YA-RES.), Nr. 137/7, (11 Şevval 1322/ 18 Aralık 1904).

⁷⁰ BOA, İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.), Nr. 71/1358, (23 Zilkade 1261/ 23 Kasım 1845); İ.MVL., Nr. 421/18476, (10 Safer 1276/ 9 Muharrem 1859).

⁷¹ Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 163.

⁷² BOA, İ.ŞD., Nr. 25/1115, (17 Şevval 1298/ 11 Eylül 1881).

⁷³ Nazif Hoca, *a.g.m.*, s. 125.

mevkiindeki gaytan fabrikasının inşasına 1886 yılı başında, Üsküp kasabası civarındaki un fabrikasının inşasına ise 1888 yılı Mayıs'ında ruhsat verilmiştir⁷⁴.

1893 yılı sonlarında Üsküp'te Vardar Nehri kenarında tüccardan Petre Dabiçe tarafından fabrika şeklinde yeni bir değirmen inşa edilmek istenmiş ve bu konuda bir süre anlaşmazlık yaşanmıştır. Değirmenin boş arazi üzerine inşa edilebilmesi için irade gerekmektedir. Nitekim Arazi Kanunu'nun 32. maddesine göre devlet arazisi üzerinde bina inşa etmek gerektiğinde çiftlik binası, değirmen, ağıl, dam, ahır, samanlık gibi binalar inşa edilebilmekte ancak boş arazi üzerinde yeniden bina yapılarak mahalle veya köy teşkili irade çıkmasına bağlıydı. Dolayısıyla şikâyet konusu olan bu faaliyetin mülkî ve askerî açıdan bir sakıncasının olup olmadığı araştırılmıştır. Petre, bu değirmeni tapusunu üzerine aldığı eski değirmenin arsası üzerinde ve emlak dairesinden usulen ilmühaber alarak inşaya başlamış, üstelik emsali üzere inşaat için gereken ve yabancı memleketlerden getirilen alet ve edevatın gümrük vergisinden muafiyeti için gerekli teşebbüslerde bulunmamıştır. Ancak Kosova Askerî Fırka Kumandanlığı muhacir mahallesine bitişik ve iki kat olarak inşa edilen, bir tarafında Vardar Nehri diğer tarafında geniş bir cadde bulunan değirmenin civarında askerî mekânlar, cephane ve istihkâm bulunmadığından mahzurlu olmayacağını bildirmiştir. Bazı imam ve muhtarlar tarafından verilen arzuhal ve belediye meclisinin mazbatasında da değirmenin inşasının mahzurlu olmayacağı belirtilmiştir. Buna rağmen bölgeye özel bir keşif heyeti gönderilmiştir. Heyet tarafından hazırlanan raporda değirmenin suyunun cetveller vasıtasıyla alınacağı, cetvel ağızlarına ufak kanatlar yapılacağı, bu işlemlerin Vardar Nehri'nin asli şeklini değiştirmeyeceği ve civar bölgelere zarar getirmeyeceğinin fennen anlaşıldığı bilgisine yer verilmiştir. Şikâyetlerin diğer fabrikalar sahiplerinin rekabet duygularından kaynaklandığı anlaşılmış ve değirmenin inşasına ruhsat verilmiştir⁷⁵. Daha sonraki yıllarda da Üsküp'te Cüzhan Abdülbaki Efendi Vakfı müsakkafatından Karaçene değirmeni, tamirat masrafı olan 7.364 kuruş vakıf yönetimi tarafından karşılanarak tamir ettirilmiştir⁷⁶.

⁷⁴ BOA, ŞD., Nr. 2494/8, (1 Rebiülahir 1303/ 7 Ocak 1886); İ.ŞD., Nr. 91/5403, (13 Ramazan 1305/ 24 Mayıs 1888).

⁷⁵ BOA, BEO., Nr. 348/26063, (7 Cemazilevvel 1311/ 16 Kasım 1893).

⁷⁶ BOA, İ.EV., Nr. 43/1325.M.06, (12 Muharrem 1325/ 25 Şubat 1907).

Bu dönemde Üsküp'te onarılan ekonomik nitelikli yapılardan biri de bedestendir. Gazi İshak Bey Vakfı müsakkafatından olan bedestenin harap olması sebebiyle yeniden inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Söz konusu inşaatın masrafının vakıf yöneticileri elindeki nakitler ile mültezimlerden tahsil edilecek meblağlardan karşılanması yönünde irade çıkmıştır⁷⁷. 1896 Ekimi'ndeki bu inşadan sonra bedestenin 1904 yılında ahşap olarak inşa edilmesi için tekrar irade çıkmıştır⁷⁸. 1900 yılı Nisanı'nda da Üsküp dükkânlarında ayrı ayrı satılmakta olan kibritler için kasaba dışında bir depo inşa edilmesi kararlaştırılmıştır⁷⁹.

Katagorize edilerek aktarılmaya çalışılan bu yapılara Üsküp saat kulesini de ilave etmek mümkündür. 1566-1572 yıllarında Üsküp'ün yüksek tepelerinden biri üzerinde inşa edilen ve 1689 sonrasında onarım gören kule 1889 ve 1903 yıllarında da tamir edilmiştir⁸⁰.

Sonuç

II. Abdülhamit döneminde imparatorluk genelinde geniş çaplı imar faaliyetleri kapsamında çağdaş kent düzenlemeleri, modern devlet kurumlarının ihtiyaç duyduğu kamu binaları ve anıtlar yapılmıştır. Aslında bu dönemde 93 Harbi sonrası Rusya'ya ödenen büyük savaş tazminatı ve duyuru-ı umumiye denetimi sebebiyle ekonomik imkânlar oldukça sınırlıdır. Buna rağmen mevcut imkânlar vilayet yönetimleri ve kamu idaresini yeniden yapılandırmak, ticaret ve tarımın geliştirilmesi için tedbirler almak, eğitimi yaygınlaştırmak ve bayındırlık faaliyetleri için kullanmıştır⁸¹. Bu çerçevede Balkanlarda hassas bir mevkide yer alan Kosova vilayetinin merkezi olan Üsküp ve çevresinde de çok sayıda kamu binası, yollar, köprüler yapılmış, dinî, sosyal, kültürel ve ekonomik nitelikli yapılar inşa edilmiştir. Vakfa bağlı olan yapıların onarım masrafları vakıfları tarafından finanse edilirken vakfa bağlı olmayan yapıların

⁷⁷ BOA, İ.EV., Nr.15/1314.Ca.12, (16 Cemazilevvel 1314/ 23 Ekim 1896); BEO., Nr. 64271/ 657, (20 Cemazilevvel 1314/ 27 Ekim 1896).

⁷⁸ BOA, İ.EV., Nr. 34/1321.Ra.10, (26 Rebiülevvel 1321/ 22 Haziran 1903); ŞD., Nr. 161/61, (24 Cemazilahir 1322/ 5 Eylül 1904). XV. Yüzyılda yapılmış olan bu bedesten 1698 ve 1908 yıllarında şehirde meydana gelen yangınlarda yanmıştır. (Özer, s. 147).

⁷⁹ BOA, BEO., Nr. 1467/109992).

⁸⁰ Mustafa Özer, *a.g.e.*, s. 172.

⁸¹ Çağrı Güntan, *II. Abdülhamit Döneminde İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığıyla Osmanlı Kentine Yansıtılması*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2007, s. 7-11.

onarımında büyük oranda halkın yardımlarına müracaat edilmiştir. Kimi yapıların masrafları ise bizzat padişah tarafından karşılanmıştır. Osmanlı yönetimi, bölgenin imarı ve bu yöndeki eksikliklerin giderilmesi noktasında istekli olmasına rağmen inşa ve tamir faaliyetleri ekonomik imkânsızlıkların gölgesinde kalmıştır. Önem ve öncelik verildiği halde yedi sekiz yılda tamamlanan Üsküp idadîsi, gerçekleştirilemeyen ya da öngörüldüğü zamanda bitirilemeyen okul binaları, yollar ve köprüler bunu açıklar niteliktedir.

İmar faaliyetlerinde yerel yöneticilerin inşa talepleri merkezî idare tarafından hassasiyetle değerlendirilmiş, ikna olunmayan hususlarda Rumeli Müfettişliği ile detaylı yazışmalar yapılmış ve keşif çalışmaları titizlikle yürütülmüştür. İnşaat masraflarının karşılanmasına yönelik taleplerde tasarruf kaidelerine uyulması ve nizam dışına çıkılmaması hususlarına dikkat çekilmiştir. Bunun yanı sıra tamir ya da yeniden inşalarda yapıların sağlam bir şekilde vücuda getirilmesi hususu üzerinde önemle durulan noktalardan biri olmuştur. Ayrıca halkın aynî ya da nakdî yardımlarıyla yapılan imar faaliyetlerinde kendilerine baskı yapılmaması ve zor kullanılmaması yönünde yerel yöneticiler uyarılmıştır. Yardımı görülenler ise taltif edilmişlerdir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Babıali Evrak Odası (BEO.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

İradeler

İ. Dahiliye (İ.DH.)

İ. Evkaf (İ.EV.)

İ. Hususi (İ.HUS.)

İ. Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İ. Meclis-i Vala (İ.MVL.)

İ. Telgraf ve Posta (İ.PT.)

İ. Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)

İ. Ticaret ve Nafia (İ.TNF.)

Maarif Mektubi (MF.MKT).

Şura-yı Devlet (ŞD.)

Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı (TFR.1.A.)
Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı (TFR.1.KV)
Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı (TFR.1.MN.)
Yıldız Mütenevvia (Y.MTV.)
Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye (Y.PRK.MYD.)
Yıldız Sadaret Resmi Maruzatı (YA-RES.)

Salnameler-Zabıtlar

Kosova Vilayeti Salnamesi, Hicri 1314.
Manastır Vilayeti Salnamesi, H.1292.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, H.1293/ M.1877, Haz: Hakkı Tarık Us, II, İstanbul, 1954.

Matbu ve Araştırma Eserler-Makaleler

Aktüre, S., “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1985, s. 891-904.

Batur, A., “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İstanbul, 1985, s. 1038-1067.

Çadircı, M., “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, I, İstanbul, 1985, s. 210-230.

Engin, V., *Rumeli Demiryolları*, İstanbul, 1993.

Güntan, Çağrı, *II. Abdülhamit Döneminde İmparatorluk İmajının Kamu Yapıları Aracılığıyla Osmanlı Kentine Yansıtılması*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2007.

Hoca, N., “Üsküb”, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, İstanbul, 1993, s. 122-127.

İnbaşı, M., *Osmanlı İdaresinde Üsküb Kazası (1455-1569)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1995.

İpek, N., “Üsküp Sancağı’nda Göçmenlerin İskanı”, *Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan*, Samsun, 1993, s. 97-118.

Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul, 1338.

- Özer, M., *Üsküp'te Türk Mimarisi (XIV-XIX. Yüzyıl)*, Ankara, 2006.
- Quataert, D., "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, 1985, s. 1630-1635.
- Skender, R., "Kosova Vilayeti Teşkilatı", *VII. Türk Tarih Kongresi*, II, (Ankara: 25-29 Eylül 1970), Ankara, 1973, s. 665-670.
- Tekeli, İ., "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Gelişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, II, İstanbul, 1985, s. 456-475.
- TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kosova Vilayeti*, İstanbul, 2007.
- Ünlü, M., *Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Basılmamış Yüksek Tezi, Samsun, 1996.
- Kosova Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı (1877-1912)*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2002.